

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΚΑΙ ΠΟΙΗΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΣΤΑ «ΚΥΠΡΙΑΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ» ΤΟΥ ΓΙΩΡΓΟΥ ΣΕΦΕΡΗ*

Ἡ πρώτη επίσκεψη τοῦ Γιώργου Σεφέρη στὴν Κύπρο (6 Νοε.-9 Δεκ. 1953) —μαζί μὲ τὴν «ένισχυτική» δεύτερη (15 Σεπτ.-17 Ὀκτ. 1954)— ἔχει ἀποτιμηθεῖ ὡς μία ἀπὸ τὶς σημαντικότερες καμπὲς στὴ διαμόρφωση τῆς τελευταίας περιόδου τῆς ἐξέλιξης τοῦ ποιητῆ. Τὰ καρποφόρα ἀποτελέσματα τῆς ἐπίσκεψης αὐτῆς ξεπερνοῦν, ὅμως, κατὰ πολὺ τὴν προσωπικὴ ἱστορία τοῦ ποιητῆ καὶ τὴν εἰδικότερη ἐσωτερικὴ πορεία τοῦ ἔργου του. Θὰ λέγαμε ὅτι προεκτείνονται σὲ ἓνα καθολικότερο ἐπίπεδο τοῦ ἔργου αὐτοῦ (καὶ τῆς ἐπιρροῆς του στὴ μεταγενέστερη ποίηση), γιὰτὶ ἀνανεώνουν τὴν ἀντίληψη καὶ προσέγγιση τῆς ἑλληνικῆς παράδοσης ὡς διάρκειας καὶ ὡς πολιτισμικῆς συνέχειας, διαδικασία πού προέκυψε ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐπαφὴ τοῦ ποιητῆ μὲ τὶς ζωντανὲς καὶ ἀνόθευτες πηγὲς τοῦ λαϊκοῦ βίου καὶ λόγου.

Προγενέστερη ἐπίσκεψη τοῦ Σεφέρη —στὸ πλαίσιο τῶν ἐπαγγελματικῶν του ἐνασχολήσεων— στὴν Καππαδοκία, ἱστορικὸ κέντρο τοῦ Ὁρθόδοξου ἑλληνικοῦ παρελθόντος, κληροδότησε στὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ σκέψη ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα κείμενα δημιουργικῶν προτάσεων σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν πορεία τοῦ ἔθνους μέσα στοὺς αἰῶνες¹. Αὐτὴ ἡ συνεχιζόμενη ἐπαφὴ του μὲ τὰ μνημεῖα τοῦ παρελθόντος (πού εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὰ νεανικὰ του χρόνια) προοίκισε τὴ γραφὴ του —καὶ ἰδιαίτερα τὴ δοκιμιογραφία του— μὲ ἓνα εἶδος ἀμεσότητας καὶ διαύγειας, χωρὶς ἰδεαλιστικούς ἐξωραϊσμούς, καὶ προεξέτεινε τὶς ἀναζητήσεις τοῦ προγενέστερου ἔργου του σὲ εὐρύτερες γεωγραφικὲς περιοχὲς καὶ ποιοτικὲς ἰδιαιτερότητες τοῦ βίου ἑλληνικοῦ πολιτιστικοῦ χώρου. Τὸ ἴδιο εἶχε συμβεῖ καὶ

* Ὁμιλία στὴ Μεγάλῃ Αἴθουσα Τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κατὰ τὴν «βραδιά Σεφέρη» (6 Δεκ. 2000) γιὰ τὰ ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ ποιητῆ.

1. «Τρεῖς μέρες στὰ πετροκομμένα μοναστήρια τῆς Καππαδοκίας», στί: Γιώργου Σεφέρη, *Δοκίμεις*, Δ' ἔκδοση, [Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη], Δεύτερος τόμος (1948-1971), Ἰκάρος, (Ἀθήνα 1981), σελ. 57-93. Πρωτοεκδόθηκε αὐτοτελῶς στὴ σειρά *Collection de l'Institut Français d'Athènes*, ἀριθ. 78, Ἀθῆναι 1953.

μὲ ἄλλες ἐπισκέψεις τοῦ σὲ κέντρα τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅπως στὴν Ἀλεξάνδρεια, στὰ Ἱεροσόλυμα καὶ γενικότερα στὴ Μέση Ἀνατολή.

Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ὁ Σεφέρης, συνεπικουρούμενος καὶ ἀπὸ τὶς ἱστορικές περιστάσεις, ἐπιχείρησε νὰ ἐπανερμηνεύσει καί, ἀκόμη, νὰ ἐπανασημασιοδοτήσει τὴν κληρονομιά τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, μελετώντας δημιουργοὺς καὶ ἔργα ποὺ συνέβαλαν ἀποφασιστικὰ στὴν πνευματικὴ του διαμόρφωση. Θὰ ἄξιζε νὰ ἀναφέρουμε ὀρισμένους ἀπὸ αὐτοὺς, ὅπως τὸν Βιτσέντζο Κορνάρο, τὸν στρατηγὸ Μακρυγιάννη, τὸν ζωγράφο Θεόφιλο, τὸν Κωστῆ Παλαμᾶ καὶ τὸν Κ. Π. Καβάφη, ἡ παρουσία τοῦ ὁποίου θὰ ἀρχίσει, στὴν ἐποχὴ τοῦ Σεφέρη, νὰ λαμβάνει μεγάλες διαστάσεις στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικό. Μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ συγκυρία καὶ ταυτόχρονα μέσα στὴν «ξενιτειά», ὁ Σεφέρης θὰ ἐπιχειρήσει νὰ ἐπαναπροσδιορίσει τὴν ἴδια του τὴ στάση ἀπέναντι στοὺς μεγάλους σταθμοὺς τοῦ πνευματικοῦ μας παρελθόντος καὶ νὰ διατυπώσει τὸ δικό του ὄραμα γιὰ τὴν ποίηση, τὴν κριτικὴ καί, τέλος, γιὰ τὸν Ἑλληνισμό.

Θὰ ὑποστηρίζαμε, μάλιστα, ὅτι δὲν ἔχει τονισθεῖ ὅσο θὰ ἔπρεπε ἡ σχέση (α') ἐξωελλαδικῶν τόπων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἢ τοῦ ἑλληνικοῦ παρόντος καὶ (β') δημιουργικῆς φαντασίας ποὺ ἐνεργοποιεῖ τὴ σεφερικὴ γραφὴ — ὥστε νὰ κατανοηθεῖ ἐπαρκέστερα ἡ σχέση τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ μὲ τὴν παράδοση τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ ἐκλεκτικὴ συγγένειά του πρὸς ἄλλα ἔργα τῆς «καθόλου» ἑλληνικῆς πνευματικῆς παραγωγῆς. Εἶναι καθοριστικὸ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ γραφὴ του γονιμοποιήθηκε καὶ ἀπὸ τὰ ταξίδια του στὸ ἐξωτερικό, ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη αὐτὴ ἐπαφὴ ποὺ εἶχε μὲ ἱστορικὰ καὶ συγχρονικὰ καθοριστικοὺς ἑλληνικοὺς χώρους, ὅταν ἐξαιτίας τῶν ἐπαγγελματικῶν του υποχρεώσεων βρισκόταν σὲ τόπους ποὺ θὰ ἀποκτήσουν μὲ τὸν καιρὸ μιὰ κρίσιμη πολιτισμικὴ σημασία μέσα στὸ ἔργο του.

Τὸ κυριότερο ἀπὸ τὰ μέρη αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ θεωρήσουμε ὅτι ὑπῆρξε ἡ Κύπρος. Ἡ παραμονὴ τοῦ Σεφέρη στὸ νησί ἐπέδρασε καθοριστικὰ στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο σχετιζόταν ὁ ποιητὴς μὲ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση καὶ συγχρόνως μετέβαλε τὴν προσέγγισή του πρὸς τὸ ἴδιο τὸ ποιητικὸ ὕλικο του. Καρπὸς αὐτῆς τῆς νέας σχέσης μὲ τὴν ἱστορία καὶ τὴν ποιητικὴ γραφὴ ὑπῆρξε ἡ συλλογὴ *Ἡμερολόγιο καταστρώματος, Γ'* ποὺ πρωτοεκδόθηκε στὴν Ἀθήνα τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1955, μὲ τίτλο τὸν δάνειο στίχο ἀπὸ τὴν Ἑλένη τοῦ Εὐριπίδη: *...Κύπρον, οὐδ' ἔθέσπισεν...* Ποιήματα ποὺ συμπεριλήφθηκαν στὴ συλλογὴ αὐτὴ εἶχαν ἤδη δημοσιευθεῖ σὲ περιοδικὰ ἀπὸ τὸ 1954 καὶ φαίνονται νὰ καταγράφουν τόσο μιὰ σειρὰ ψυχολογικῶν ἀντιδράσεων τοῦ Σεφέρη στὸ πολιτικὸ δράμα τοῦ ἀγώνα γιὰ τὴν κυπριακὴ ἀνεξαρτησία, ὅσο καὶ μιὰ βαθύτερη ἀντίδρασή του πρὸς τὴ ζωντανὴ ἱστορία τοῦ τόπου, πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, τὰ μνημεῖα καί, τέλος, πρὸς τὸ ψυχικὸ σθένος τῶν ἀγωνιστῶν τῆς ἐλευθερίας.

Ἐνῶ, ὥστόσο, ἡ συλλογὴ θεωρεῖται ὡς μία ἀπὸ τὶς σημαντικότερες «στροφές» τῆς ποιητικῆς γραφῆς τοῦ Σεφέρη, δὲν ἔτυχε μιᾶς ἀμεσης κριτικῆς ὑποδο-

χῆς, οὔτε ἀξιολογήθηκε πάντοτε μὲ βάση τὴ νέα ποιητικὴ ποὺ εἰσηγεῖται ἐκεῖ ὁ ποιητής. Ἀλλωστε, πέντε χρόνια μετὰ τὴν ἐκδόσὴ της, ὁ Σεφέρης σημείωνε στὸ ἡμερολόγιό του: Τὸ «Κύπρος» δὲν πουλήθηκε διόλου. Γιατί; (Ἡ Κύπρος, λέει, ἦταν ἐξαρχῆς χαμένη ὑπόθεσις)². Ὁ ἀ εἶχε ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον ἂν ἡ κοινωνιολογία τῆς λογοτεχνίας καὶ ἡ θεωρία τῆς πρόσληψης ἐπιχειροῦσαν μιὰ συστηματικότερη ἀνάλυση τῶν δεδομένων, ὥστε νὰ κατανοηθεῖ γιὰ τοιοῦς λόγους ἄργησε ἡ κριτικὴ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὸ θεματικὸ περιεχόμενον τῆς συλλογῆς, στὴν καινούργια μορφή ποιητικοῦ λόγου ποὺ εἰσήγαγε ὁ Σεφέρης καὶ στὶς τεχνικὲς καινοτομίες ποὺ ἐγκαινίασε.

Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Γιώργος Γεωργῆς: «Ἡ σεφερικὴ σχέση μετὰ τὴν Κύπρο εἶναι διսυπόστατη μὰ καθαρὰ διαχωρισμένη, ποιητικὴ καὶ πολιτικὴ, σύμφωνη μετὰ τὴν πορεία τοῦ Σεφέρη, ποὺ σταθερὰ διαχώριζε τὸν ποιητὴ ἀπὸ τὸν διπλωμάτη. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ἀναμείχθηκε ὑπηρεσιακὰ στὸ κυπριακὸ πρόβλημα ἀποδεδειγμένως τὴν Κύπρο ἀπὸ τὴν ποιητικὴν τοῦ δημιουργίαν»³. Ἡ εὐστοχία αὐτὴ ἐπισημάνει ἀναφέρεται στὶς τότε «ἐπικαιρικὲς» πολιτικὲς διαστάσεις τοῦ θέματος «Κύπρος» καὶ στὴν ἄκρως ὀξυδερκὴ καὶ ὑπεύθυνη διπλωματικὴ ἐνασχόληση τοῦ Σεφέρη μετὰ τὸ κυπριακὸ πρόβλημα. Ἀλλὰ καὶ —ἀντίστροφα— ἡ οὐσιαστικὴ «δέσμευση» τοῦ Σεφέρη μετὰ τὴ μείζονα ἱστορικὴ καὶ πολιτισμικὴ σημασία τοῦ κυπριακοῦ ἐλληνισμοῦ ἐγκαθίδρυσε ἓνα μόνιμο σημεῖο ἀναφορᾶς μέσα στὴν ἱστορικὴ καὶ στὴν ποιητικὴν τοῦ συνειδήθη. Αὐτὴ ἡ ἰδιόζουσα σχέση τοῦ ποιητῆ μετὰ τὴ μεγάλωνησο εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσα, ἀφοῦ γύρω ἀπὸ αὐτὴν οἰκοδόμησε μιὰ καινούργια ποιητικὴ καὶ προσωπικὴ μυθολογία, ποὺ συνοψίζεται καίρια στὴν ἀκόλουθη διαπίστωση τοῦ Γεωργῆ: «... ὁ Σεφέρης κτίζει στὴν Κύπρο τὴ δική του, τὴν ἄλλη Σμύρνη, ποὺ εἶναι κυριαρχικὰ παρούσα στὰ κυπριακὰ τοῦ ποιήματ»⁴.

Πράγματι, εἶναι σημαντικὸ νὰ τονισθεῖ ἐξαρχῆς ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴ δημιουρ-

2. Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες*, Ζ' 1 Ὀκτώβριον 1956 - 27 Δεκέμβριον 1960, Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια: Θεανὼ Ν. Μιχαηλίδου, Ἰκαρος, Ἀθήνα 1990, σελ. 251 (ἐγγράφῃ 26ης Σεπτ. 1960).

3. Γιώργος Γεωργῆς, *Ὁ Σεφέρης περὶ τῶν κατὰ τὴν χώραν Κύπρον σκαιῶν*, Σμίλη, Ἀθήνα 1991, σελ. 15.

4. Ὁ.π., σελ. 13. Γιὰ τὸ ἱστορικὸ ὑπόβαθρον καὶ τίς γενικότερες σχέσεις τοῦ Σεφέρη μετὰ τὴν Κύπρο βλ. τὰ πρὸ πρόσφατα σχετικὰ δημοσιεύματα: Φώτης Δημητρακόπουλος, *Σεφέρης, Κύπρος, ἐπιστολογραφικὰ καὶ ἄλλα*, Ἐκδόσεις Καστανιώτη, (Ἀθήνα) 2000, ὅπου καὶ ἡ βασικὴ βιβλιογραφία (στὶς σελίδες 164-205 τοῦ βιβλίου: «Ἐξ ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Σεφέρη γιὰ τὴ συλλογὴ ...Κύπρον, οὐ μ' ἐθέσπισεν...», τῶν Γιώργου Ἀποστολίδη, Σπύρου Βασιλείου, Γιώργου Σαββίδη, Νάνου Βαλαωρίτη, Ρόδου Ρούφου καὶ Νίκου Κρανιδιώτη), καὶ ἰδίως Σάββας Πάυλου, *Σεφέρης καὶ Κύπρος*, Λευκωσία 2000 [Πολιτιστικὲς Ὑπηρεσίες Ὑπουργεῖον Παιδείας καὶ Πολιτισμοῦ, Σειρὰ Διδακτορικῶν Διαιτριβῶν, Ἀρ. 2], passim.

γία μιᾶς ὀλοκληρωμένης ποιητικῆς μυθολογίας, ποὺ ἀπασχολεῖ τὸν Σεφέρη προπαντὸς στὸ *Μυθιστόρημα* (1935) καὶ στὴν *Κίχλη* (1947). Ἄν στὶς δύο αὐτὲς ποιητικὲς συλλογὲς παρατηροῦμε τὴ συγκρότηση ἑνὸς συστήματος ἀντιστοιχίας μεταξύ τοῦ ἀντικειμενικὰ οἰκείου μύθου ἢ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ προσωπικοῦ συναίσθηματος τοῦ ποιητῆ, ὥστε τὸ συναίσθημα αὐτὸ νὰ μεταδοθεῖ ἀσφαλέστερα στὸν ἀναγνώστη (μιᾶς «ἀντικειμενικῆς συστοιχίας» — *objective correlative* σύμφωνα μὲ τὴ διατύπωση τοῦ T. S. Eliot⁵), στὰ κυριακὰ ποιήματα συναντοῦμε τὸν ἀπευθείας συντονισμό κόσμου καὶ ποίησης, ἀντικειμένου καὶ «ρήματος». Αὐτὴ ἡ ταύτιση ἐπιτρέπει στὸν Σεφέρη νὰ καταγράψει —στὸ *Ἡμερολόγιο καταστρώματος*, Γ'— ὁρισμένες ἀπὸ τίς πιὸ ὑποβλητικὲς εἰκόνες του, διερευνώντας μὲ ποιητικὸ αἰσθησιασμό τὸ μυστήριο τοῦ φωτός, ποὺ τὸν εἶχε ἀπασχολήσει ἰδιαίτερα στὴν *Κίχλη*, τὴν τελευταία συλλογὴ πρὶν ἀπὸ τὰ κυριακὰ του ποιήματα.

Ἦδη ἀπὸ τὸ πρῶτο ποίημα («Ἀγιάνναπα, ἀ'») τῆς συλλογῆς ...*Κύπρον*, οὔ μ' ἐθέσπισεν..., διαπιστώνουμε τὴν κυριαρχικὴ παρουσία τοῦ φωτός, ὅχι ἀπλῶς ὡς συμβόλου κάποιας ἀλληγορικῆς ἀναπαράστασης, ἀλλὰ ὡς φυσικοῦ δεσμοῦ ἀνάμεσα στὰ πράγματα, στοὺς ἀνθρώπους καὶ στὴν ἱστορία:

Καὶ βλέπεις τὸ φῶς τοῦ ἥλιου καθὼς ἔλεγαν οἱ παλαιοί⁶.

Ἡ πυκνὴ χρῆση τοῦ ρήματος βλέπω —ὅπως καὶ πολλῶν ἄλλων γλωσσικῶν «σημείων» ποὺ παραπέμπουν στὴν ὄραση— προσδίδει στὴ συλλογὴ ἕναν ἀπὸ τοὺς βασικοὺς ἄξονες τῆς ἐνότητάς της ὡς ποιητικῆς πράξης. Ἰδιαίτερα λειτουργικὸς εἶναι καὶ ὁ «συνεκτικὸς» σύνδεσμος καὶ —ποὺ ἀνοίγει τὸ ποίημα—, ὁ ὁποῖος ἀποκαλύπτει μιὰ χειρονομία σύνδεσης μὲ τοὺς τελευταίους στίχους τῆς *Κίχλης*:

θ' ἀδειάσουν τὰ μάτια σου ἀπ' τὸ φῶς τῆς μέρας
πὼς σταματοῦν ξαφνικὰ κι ὅλα μαζί τὰ τζίτζικια⁷.

Τὸ ποίημα «Ἀγιάνναπα, ἀ'» δίνει, θὰ λέγαμε, τὸ προσδιοριστικὸ στίγμα τῶν μοτίβων, τῶν ρυθμῶν καὶ τῶν θεμελιωδῶν μύθων ποὺ θὰ ἀπασχολήσουν τὸν ποιητὴ σὲ ὀλόκληρη τὴ συλλογὴ. Θὰ υποστηρίζαμε ὅτι ἡ ὅλη ποιητικὴ διερεύνηση τῆς Κύπρου ἀπὸ τὸν Σεφέρη προοιμιάζεται στοὺς τελευταίους στίχους τοῦ πρώτου αὐτοῦ ποιήματος:

5. Βλ. Γιώργος Σεφέρης, *Δοκιμές*, Πρῶτος τόμος (1936-1947), δ.π., σελ. 347 καὶ σημ. 2 (στὴ σελ. 516), γιὰ τὴ βιβλιογραφία.

6. Γιώργος Σεφέρης, *Ποιήματα*, Δέκατη πέμπτη ἔκδοση, Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη, (Ἀθήνα 1985), σελ. 233.

7. *Ὁ.π.*, σελ. 229.

*Παράξενο, τὸ βλέπω ἐδῶ τὸ φῶς τοῦ ἥλιου· τὸ χρυσὸ δίχτυ
 ὅπου τὰ πράγματα σπαρταροῦν σὰν τὰ ψάρια
 ποὺ ἓνας μεγάλος ἄγγελος τραβᾷ
 μαζί μὲ τὰ δίκτυα τῶν παράδων⁸.*

Ἡ αἰσθησις τῶν ὀπτικῶν εὐρημάτων —τῆς ἀνακάλυψης ἐνὸς κόσμου ἀδιόρατου προηγουμένως—, ποὺ θὰ βασανίσει ἀλλὰ καὶ θὰ λυτρώσει τὸν Σεφέρη στὴ συλλογὴ αὐτή, σχετίζεται πιθανότατα μὲ τὴν ψυχολογικὴ προπαρασκευὴ του, ὅπως αὐτὴ εἶχε ἐκτυλιχθεῖ κυρίως στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο καὶ σὲ συσχετισμὸ μὲ τὴν ἐλλαδικὴν πραγματικότητά. Ἡ σύγκρουση τῆς μικρονοϊκῆς καὶ μικρόψυχης ἐλλαδικῆς νοοτροπίας (ποὺ ἀνέκαθεν τὴν ἀποστρεφόταν ὁ ποιητής) μὲ τὴ ζωντανὴ ἐκδήλωσις ἐνὸς «ὀριακοῦ» ἐλληνισμοῦ, μέσα στὸν ψυχισμὸ ἐνὸς Μικρασιάτη πρόσφυγα, ἀποτελεῖ τὴ σημαντικότερη κατάθεσις ἠθικῆς καὶ πολιτισμικῆς ὕψης ποὺ βρίσκουμε νὰ καταγράφεται στὴ συλλογὴ. Γιὰ νὰ παρακολουθήσουμε μάλιστα αὐτὴ τὴ σύγκρουση, ποὺ θὰ πρέπει ἀκριβέστερα νὰ τὴν ἀποκαλέσουμε *ὁ π α ρ ξ ι α κ ὸ ν α ἰ φ ν ι δ ι α σ μ ὸ*, χρειάζεται νὰ ἐγκύψουμε στὰ ἡμερολόγια τοῦ Σεφέρη καὶ στὶς ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσες ἐγγραφές του σχετικὰ μὲ τὴν κυπριακὴ πραγματικότητα.

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀφιξὴ του στὴν Κύπρο, ὁ Σεφέρης γράφει: *Πρώτη ἐντύπωση: ἀπ' ἐδῶ νιώθει κανεὶς τὴν Ἑλλάδα (ξαφνικά) εὐρύχωρη, πὺλ πλατιά. Τὸ αἶσθημα πὼς ὑπάρχει ἓνας κόσμος ποὺ μιλᾷ ἐλληνικά· εἶναι ἐλληνικός. Ποὺ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση, καὶ τὸ τελευταῖο τοῦτο συντελεῖ στὸ αἶσθημα αὐτῆς τῆς εὐρυχωρίας⁹.* Ἡ ἐντύπωση αὐτὴ θὰ προσδιορίσει γενικότερα τὴν ἐπαφὴ τοῦ Σεφέρη μὲ τὸ νησί, στὸ ὁποῖο φαίνεται νὰ ἀνακαλύπτει μιὰν ἀνόθευτη ἐλληνικὴ ἐστία, ἀνεπηρέαστη ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ κράτος καὶ τὴ διαβρωτικὴ ἐπιρροή του. Γιὰ τοῦτο θὰ προσθέσει εὐθὺς ἀμέσως: *Ἐρώτημα: εἴμαστε ἄξιοι νὰ διοικήσουμε τὴν Κύπρο, χωρὶς νὰ βλάψουμε αὐτὸ τὸν κόσμον, κἀνοντάς τον καλύτερο, χωρὶς νὰ τὸν κάνουμε μιὰ ἐλλαδικὴ ἐπαρχία, σὰν τὴν Κέρκυρα, σὰν τὴ Θεσσαλονίκη¹⁰.* Ἡ διερώτηση τοῦ Σεφέρη γιὰ τὴ δυνατότητα διατήρησης αὐτῆς τῆς ὕψλης γενικῆς ποιότητος τοῦ κυπριακοῦ ἐλληνισμοῦ, ἂν καὶ ὅταν θὰ εὐοδωνόταν τὸ ἐθνικὸ αἷτημα τῆς αὐτοδιάθεσης-ένωσης, ὀφείλεται στὸ ὅτι ἀπὸ πολλὰ χρόνια εἶχε γνωρίσει καὶ μελετήσει μιὰ σειρὰ συρρικνώσεων τῆς ἐλληνι-

8. "Ο.π.", σελ. 233.

9. Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες*, ζ' 26 Ἀπρίλη 1951 - 4 Αὐγούστου 1956, Ἐπιμέλεια κειμένου Σημειώσεις: Παναγιώτης Μέρμηγκας, Ἰνταρος, Ἀθήνα 1986, σελ. 98 (ἐγγραφὴ 6ης Νοε. 1953).

10. "Ο.π.

κῆς πολιτισμικῆς δύναμης καὶ περιορισμῶν τῆς πολυτροπίας της, μέσα στὸν ὑπερσυγκεντρωτισμὸ τοῦ «κεντρικοῦ» ἐλλαδικοῦ πλαισίου. Παράλληλα, βέβαια, τὸν ἀπασχολοῦσε καὶ ἓνα πρόβλημα «ἀντίστροφης» κατεύθυνσης: ἡ προσπάθεια τῆς ἀγγλικῆς προπαγάνδας νὰ προωθήσει ἓναν πολιτισμικὸ ἀφελληνισμὸ τῆς Κύπρου, ὑποβάλλοντας στοὺς Κυπρίους τὴν αἴσθηση ὅτι ἀποτελοῦν ἓνα μετέωρο σύνολο μέσα στὸν διεθνῇ χώρῳ καὶ προσπαθώντας νὰ διεγείρει ὠφελιμιστικὲς διαθέσεις. Οἱ σχετικὲς ἐγγραφεὲς τοῦ ἡμερολογίου¹¹ συμπληρώνονται καὶ ἀποσπνίζονται σὲ ἓνα γράμμα (τῆς 28ης Δεκ. 1954) ποὺ στέλνει στὸν Γιώργο Θεοδοκᾶ καὶ ὅπου παρατηρεῖ: 'Απὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ '53 ποὺ πῆγα στὴν Κύπρῳ (ξαναπῆγα καὶ ἐφέτω) καὶ προσπάθησα νὰ προσέξω καὶ νὰ ἰδῶ ὅσο μπορούσα ἀπὸ πῶς κοινά, τοῦτο μὲ βασανίζει: 'Υπάρχουν σὲ μιὰ γωνιά τῆς γῆς 400 χιλιάδες ψυχὲς ἀπὸ τὴν καλύτερη, τὴν πῶς ἀτόφια Ρωμιόσυνη, ποὺ προσπαθοῦν νὰ τὲς ἀποκόψουν ἀπὸ τὲς πραγματικὲς τους ρίζες καὶ νὰ τὲς κάνουν λουλούδια θερμοκηπίου. Σ' αὐτὴ τῇ γωνιά τῆς γῆς δουλεύει μιὰ μηχανὴ ποὺ κάνει τοὺς Ρωμιοὺς σπαρτοῦς — Κυπρίους — ὅχι — "Ἕλληνες (...)" καὶ ὀνομάζει τὴ φυσιολογικὴ παιδεία αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων «πολιτικὴ προπαγάνδα»¹².

'Εξάλλου, ἡ ἄνετη συγχώνευση φυσικῆς καὶ ἱστορικῆς αἰσθησης, ποὺ ἐπιτρέπει ἡ Κύπρος, σαγηνεύει ἔντονα τὸν Σεφέρη, μὲ ἀποκορύφωση αὐτοῦ τοῦ βιώματος προπαντὸς κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὴν "Ἐγκωμη: ...Καταπληκτικὸ ἀπόγραμμα· ὁ τόπος μιᾶς μυκηναϊκῆς πολιτείας, ἀκίνητος γιὰ χιλιάδες χρόνια. Δρόμοι, σπίτια σχεδίαζαν μὲ τὰ θεμέλιά τους τὴ μορφή μιᾶς ζωῆς ὅπως ἐσταμάτησε — στεκάμενη δύναμη κι ἐδῶ καὶ παρακάτω, πῶς ἔντονα, ἐκεῖ ποὺ φαίνεται ἡ βάση ἀπ' τὰ τειχιὰ, ὑπέρογκα βράχια ἀραδιασμένα σὰν ἀπολιθωμένοι μυνῶνες Τιτάνων. Χόρευε τὸ φῶς καὶ δὲ χόρευε· αἴσθηση στὸ γαλάζιο μιᾶς ἀχάραχτης ἀγάπης, ἀσύλληπτης κι ὅμως ἐκεῖ. "Ἀπειρες καμπύλες στὰ σύννεφα καὶ κάπου-κάπου ἡ σάλπιγγα ἐνὸς χρυσοκόκκινου τόνου. "Ἡ πλατωσιὰ τοῦ κάμπου σὰν προσφορά, καὶ στὴ χούφτα αὐτῆς τῆς παλάμης ἡ ἀρχαία πολιτεία, οἱ χαραματιὲς μιᾶς ἀκίνητης μοίρας.

Θὰ ἦταν κάτι μέσα σ' ὅλα αὐτὰ ποὺ σ' ἀγκύλωνε στὸ λαρόγγι.
Οἱ κοπέλες —χορεύοντας— τὲς ἔβλεπες γυμνές. Καὶ ἡ μιὰ¹³.

'Ο πεζὸς λόγος τοῦ Σεφέρη φαίνεται σὲ τέτοιες στιγμὲς νὰ ἀνυψώνεται στὸ ἐπίπεδο τῆς ποιητικῆς ἔκστασης· ἀπὸ ἐκεῖ ὁ ποιητὴς θεᾶται τὸν φυσικὸ καὶ τὸν

11. "Ο.π., σελ. 147 καὶ 155.

12. Γιώργος Θεοδοκᾶς καὶ Γιώργος Σεφέρης, 'Αλληλογραφία (1930-1966). Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδης. ('Ερμῆς), Ἀθήνα 1975, σελ. 156-157.

13. Μέρους ζ', σελ. 103 (ἐγγραφή 13ης Νοε. 1953).

ἀνθρώπινο κόσμο τῆς Κύπρου, μέσα ἀπὸ τὴν προοπτικὴ ἑνὸς ὁράματος ποὺ ἀγγίζει τὸν μυστικισμό, ὅπως αὐτὸς θὰ μετουσιωθεῖ σὲ ὁλοκληρωμένο ποίημα. Διαβάζουμε, λόγου χάρι, στὴν «Ἐγκωμη»:

*Καὶ ξανακοίταξα τὸ σῶμα ἐκεῖνο ν' ἀνεβαίνει
εἶχανε μαζεντεῖ πολλοί, μερμήγκια,
καὶ τὴ χτυποῦσαν μὲ κοντάρια καὶ δὲν τὴ λαβῶναν.
Τώρα ἡ κοιλιὰ της ἔλαμπε σὰν τὸ φεγγάρι
καὶ πίστευα πὼς ὁ οὐρανὸς ἦταν ἡ μήτρα
ποὺ τὴν ἐγέννησε καὶ τὴν ξανάπαιρνε, μάνα καὶ βρέφος.
Τὰ πόδια της μεῖναν ἀκόμη μαρμαρένια
καὶ χάθηκαν· μιὰ ἀνάληψη¹⁴.*

Στὴν παραπάνω ἐγγραφή τοῦ σεφερικοῦ ἡμερολογίου (μὲ ἡμερομηνία 13 Νοεμβρίου 1953) ὁ ποιητὴς καταχωρίζει καὶ τὴν πρώτη μορφή τῆς «Ἐγκωμης»¹⁵, ἐνὸς ἀπὸ τὰ κρυπτικότερα «κυπριακά» ποιήματά του, ποὺ ὁλοκληρωμένο καταλαμβάνει τὴν τελευταία θέση στὴ δημοσιευμένη συλλογή¹⁶. Μιὰ παράλληλη ἀνάγνωση τῶν δύο μορφῶν τοῦ ποιήματος θὰ εἶχε ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον —ὡς πρὸς τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο μετουσίωνε ποιητικὰ ὁ Σεφέρης τὸ ὕλικό τῶν πρώτων ἐντυπώσεών του— καὶ θὰ μᾶς ὁδηγοῦσε στὸ κέντρο τῆς ποιητικῆς του πράξης. Ὡς ἀντίστοιχη περίπτωση «γενετικῆς» ἀνάλυσης ἐνὸς ποιήματος τῆς συλλογῆς θὰ ἀναφέραμε τίς ἐξαντλητικὲς πληροφορίες καὶ παρατηρήσεις ποὺ

14. Βλ. ὅπου καὶ στὴ σημ. 6, σελ. 268.

15. Ἡ πρώτη μορφή τοῦ ποιήματος ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς ἐπόμενους στίχους:

ἜΓΚΩΜΗ

*Δῶσε ψυχὴ στὰ σύννεφα ἂν μπορεῖς
δῶσε στὴν ἄπειρῃ σιωπῇ μίλημα
εἶναι σὰν τὴν ἀγκάλη τοῦ θεοῦ τοῦτος ὁ κάμπος
τὸ φῶς χορεύει καὶ δὲ χορεύει
καὶ τὸ βυζὶ τῆς κόρης σκληρὸ καὶ τρυφερὸ
σημαίνει τὰ χεῖλια ἐνὸς ἄγνωστου βρέφους.*

Στίς ὥρες τῆς ἰσημερίας λίγο ἀργότερα

*Γύρεψα ἐδῶ νὰ ξαποστάσω σ' αὐτὸ τὸν τόπο
ἀπὸ τὴν ἄμμο τῆς ἐρήμου.*

(*Μέρες*, ζ', σελ. 104)

16. Βλ. Γιώργος Σεφέρης, ...Κύπρον, οὐ μ' ἐθέσπισεν..., Ἰκαρος, Ἀθήνα 1955, σελ. 47-49 (=Ποιήματα, ὅπου καὶ στὴ σημ. 6, σελ. 267-269· στὴν ὁλοκληρωμένη μορφή του τὸ ποίημα ἀποτελεῖται ἀπὸ 54 στίχους).

ἀφιέρωσε στοὶ «Λεπτομέρειες στὴν Κύπρο» ὁ ζωγράφος καὶ φίλος τοῦ ποιητῆ Ἀδαμάντιος Διαμαντῆς¹⁷, ἕνας ἀπὸ τοὺς «αὐθεντικότερους» καὶ σημαντικότερους Κυπρίους δημιουργοὺς, ποὺ εἶχε προκαλέσει τὸν Σεφέρη βαθύτατα θετικὴ ἐντύπωση καὶ ἐκτίμηση.

Οἱ ποιητικὰ μετουσιωμένες ἐμπειρίες ὁδηγοῦν τὸν Σεφέρη στὴ συγκρότηση ἐνὸς καινούργιου μυθικοῦ κύκλου, διαδικασίᾳ μὲ τὴν ὁποία ἦταν τόσο ἐξοικειωμένος ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ *Μυθιστορήματος* καὶ ἐξῆς. Ἐχει ἀρχίσει στοὶ νησι γιὰ τὸν ποιητὴ ἕνα νέο ἐσωτερικὸ γίγνεσθαι, ποὺ τροφοδοτεῖται διαρκῶς ἀπὸ ἕνα φυσικὸ, κοινωνικὸ καὶ πολιτισμικὸ περιβάλλον ἀπροσδόκητης ποιότητος. Ὁ ἴδιος θὰ προσπαθήσει νὰ καθορίσει γιὰτὶ τοῦ ἀρέσει ἡ Κύπρος: *Τὸ κλίμα τῆς Κύπρου γιὰτὶ μοῦ πηγαίνει*.

Ἑλληνική, χωρὶς Ἑλλήνα χωροφύλακα ἢ δημόσιο ὑπάλληλο — μετατόπιση τῆς παράδοσης: *πὺ ἀρχαία καὶ πὺ ντοπιολαλιά*¹⁸.

Παράλληλα θὰ προσθέσει: *Βρῆκα ἔθιμα πὺν μόνο ἀπὸ παιδὶ εἶχα γνωρίσει*¹⁹.

Καὶ θὰ συνεχίσει: *Ἑλληνικὴ γλῶσσα ζωντανή. Γιατὶ πιστεύω στὴν ἑλληνικὴ λογοτεχνία. Ζωντάνια γλῶσσας μας ὅταν ἄλλες ἐξαντλοῦνται — ποιητάρηδες, προφορικὸς λόγος — πιστεύω στὴ δημοτικὴ μας παράδοση πὺν εἶναι ὅσο παλιά καὶ ἡ λογία — Μακρυγιάννης, μῦθοι ἀρχαῖοι*²⁰.

Πολὺ ἐνδιαφέρουσα εἶναι, ἐξἄλλου, ἡ ψυχολογικὴ συνύφανση τῆς παιδικῆς του ἡλικίας μὲ τὴ ζωντανὴ γλῶσσα καὶ τὸν προφορικὸ λόγο. Ἀπὸ ποιητικὴ ἀποψη ὁ Σεφέρης φαίνεται νὰ «ξαναγεννάει» τὸν ἑαυτὸ του μέσα ἀπὸ τὴν προφορικότητα τῆς κυπριακῆς λαλιᾶς, προφορικότητα τὴν ὁποία ἀντιδιαστέλλει πρὸς τὴν λόγια γραπτὴ παράδοση. Θὰ ὑποστηρίζαμε, λοιπόν, ὅτι ἐδῶ ὁ Σεφέρης ἐπιχειρεῖ νὰ ὑπερβεῖ μιὰν ἐσωτερικὴ σύγκρουση ποὺ ἀναφέρεται σὲ σύμβολα καὶ ἔργα ποὺ τὸν ἐπηρέασαν καὶ ἐπιζητεῖ νὰ διαμορφώσει, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν προφορικὴ χρῆση τῆς γλῶσσας, ἕνα νέο ποιητικὸ ἰδίωμα. Ὡς πρὸς αὐτὸ εἶναι χαρὰκτηριστικὲς καὶ οἱ συχνὲς ἀποδελτιώσεις λέξεων, ποὺ τὶς παραθέτει συνεχῶς στὰ ἡμερολόγια του, πολλὰ ἀπὸ τὶς ὁποῖες θὰ ἐνταχθοῦν καὶ σὲ ὁλοκληρωμένα ποιήματα τῆς συλλογῆς.

Ὁ Σεφέρης δὲν τὸνίζει ἀπλῶς τὴ διαλεκτικὴ σπανιότητα τῶν συγκεκριμένων λέξεων, ἀλλὰ κυρίως τὴν «ἀχαρτογράφητη» σημασίᾳ τους. Μὲ τὸν τρόπο

17. Βλ. Α. Διαμαντῆς, *Λεπτομέρειες στὴν Κύπρο. Πηγὲς καὶ στοιχεῖα ἀναφορικὰ μὲ τὸ ποίημα τοῦ Γιώργου Σεφέρη*, Ἐκδοτικὴ Ἑρμῆς Ε.Π.Ε., Ἀθῆνα 1978, ἰδίως σελ. 16.

18. *Μέρες*, ζ', σελ. 105 (ἐγγραφή 17ης Νοε. 1953).

19. *Ὁ.π.*, σελ. 107 (ἐγγραφή 20ῆς-25ῆς Νοε. 1953).

20. *Ὁ.π.*,

αὐτὸν προσπαθεῖ νὰ κερδίσει καινούργιο ἐκφραστικὸ ἔδαφος γιὰ τὴν ποίηση μέσα στὸν χώρο τῆς προφορικότητας καὶ τῆς διαφορετικῆς λειτουργίας τῆς λέξης καὶ μέσα ἀπὸ τὶς διευρυμένες συνδηλώσεις τῆς προφορικῆς συζήτησης. Ἡ σχέση τοῦ γραπτοῦ τοῦ λόγου μὲ τὴν προφορικότητα μπορεῖ νὰ ἀνιχνευθεῖ στὸ ποίημα «Ἀγιάννα, β'», ποὺ φέρει τὸν ὑπότιτλο «(Στίχοι γιὰ μουσική)», στὸν ἔντονα διαλογικὸ τόνο τῶν ποιημάτων «Ἑλένη» καὶ «Σαλαμίνα τῆς Κύπρου», καί, ἀκόμη, στὴ διαλογικὴ δομὴ καὶ στὸ «κουβεντιαστὸ» ἀστικὸ ὕφος τοῦ ποιήματος «Στὰ περίχωρα τῆς Κερύνειας».

Πέρα ὅμως ἀπὸ τὰ καθαρῶς ὑφολογικὰ στοιχεῖα, γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ —εἰδικὰ μετὰ τὴ δεύτερη ἐπίσκεψή του στὸ νησί, τὸ 1954— ἡ Κύπρος καθίσταται ἕνας αἰσθησιακὸς μύθος: *Ἡ θάλασσα (o ultra cosa)* — ὅχι ὅπως τὴν ὀνειρευσόμουν (γράφοντας στὴ Βηρυτὸ γιὰ τὸ νησί τῆς Σαλώμης) ἀλλὰ πὺθ πλούσια: ἡ πραγματικὴ²¹. Οἱ ἡμερολογιακὲς σημειώσεις του, ἄλλωστε, διαβάζονται σὰν φωτογραφικὰ στιγμιότυπα ποὺ τὰ καταγράφει καθὼς ἐπιχειρεῖ νὰ διατηρήσει στὴ μνήμη του τὴ δύναμη κάθε εἰκόνας²². Παράλληλες ἐντυπώσεις θὰ καταγράψει κατὰ στενογραφικὸ τρόπο, ὅταν θὰ ἀκούσει ποίηση μὲ μουσικὴ ὑπόκρουση²³. *Ἔτσι φαντάζομαι τὸν Ρωτόκριτο*²⁴, σημειώνει, καὶ εὐθὺς ἀμέσως προσθέτει: *Ποιητάρηδες —ποιήματα ποὺ πρέπει ν' ἀκούγονται— ποὺ σκεβρῶνουν ἅμα διαβάζονται*²⁵.

Σὲ παρόμοιες μὲ τὶς παραπάνω ἐγγραφές, βλέπουμε καὶ πάλι νὰ διαπλέκονται γιὰ τὸν Σεφέρη οἱ ἀνάγκες τοῦ ποιητικοῦ λόγου μὲ τὴν καίρια παρατήρηση τῶν καθημερινῶν λεπτομερειῶν, μέσα σὲ ἕνα πλαίσιο ἀναφορᾶς ποὺ ἐπιχειρεῖ νὰ ἐρμηνεύσει τὰ εἰδικὰ στιγμιότυπα κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἱστορικῆς συνέχειας. Ὁ Σεφέρης διερωτᾶται μὲ μιὰ διαρκὴ δημιουργικότητα σχετικὰ μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῆς τῆς ἰδιοπροσωπίας, ποὺ γι' αὐτὸν φαίνονται νὰ ἐπικεντρώνονται στὴ ζωντανὴ γλώσσα, ποὺ προσφέρει πλεῖστες δυνατότητες στὴν ποίηση, στὴν αἰσθητικὴ τοῦ φυσικοῦ χώρου καὶ στὴ βιωματικὴ καὶ ἄμεση ἐκδηλωτικότητά τοῦ ἀγωνιζόμενου λαοῦ.

Συνοψίζοντας καὶ ὁ ἴδιος, ἀργότερα (τὸ 1956), τὶς ἐντυπώσεις του, θὰ γράψει: *Ἄ, δὲν ἔπρεπε νὰ τὸ ξεχάσω, ξανάειδα, δὲν τὸ ἔλπιζα, τὴν Κύπρο. Βοή-κα αὐτὴ τὴν καταπληκτικὴ ζωντάνια*²⁶. Θὰ ὑποστηρίξαμε ὅτι στὴ διαπίστωση

21. *Ο.π.*, σελ. 138 (ἐγγραφή 22ας Σεπτ. 1954).

22. *Βλ. δ.π.*, σελ. 138-141.

23. *Ο.π.*, σελ. 149 (ἐγγραφή 9ης Ὀκτ. 1954).

24. *Ο.π.*

25. *Ο.π.*

26. *Ο.π.*, σελ. 196 (ἐγγραφή 25ης Φεβρ. 1956).

αὐτὴν κορυφώνεται ἡ σχέση τοῦ Σεφέρη μετὰ τὴν κυπριακὴ πραγματικότητα. Γιατὶ δὲν ἐπρόκειτο ἀπλῶς γιὰ μιὰ σύντομη περιπέτεια ποὺ συγκίνησε τὴν κουρασμένη συνείδηση ἐνὸς Ἑλλήνα διπλωμάτη, ἀλλὰ γιὰ μιὰν ἀπροσδόκητὴ ἀνακάλυψη τοῦ κόσμου τῆς παράδοσης μέσα σὲ ὅλη του τὴν ἐνάργεια καὶ τὴν πολυπλοκότητα.

Μετὰ τὸ 1956 οἱ ἐγγραφεῖς τοῦ Σεφέρη ποὺ ἀναφέρονται στὴν κυπριακὴ ζωτάνια λιγοστεύουν, ἐνῶ πολλαπλασιάζονται ἐκεῖνες ποὺ ἀποκαλύπτουν τὸ πολιτικὸ δράμα καὶ τὶς διεθνεῖς μηχανορραφίες σχετικὰ μετὰ τὸ κυπριακὸ ζήτημα. Ὁ Σεφέρης μποροῦσε, ὑπὸ τὴ διπλωματικὴ ιδιότητά του, νὰ κινεῖται σὲ ὅλα τὰ κέντρα ἀποφάσεων καὶ νὰ παρακολουθεῖ ἀπὸ κοντὰ τὰ τεκταινόμενα. Στὸν «Ἱσολογισμό τοῦ '55» θὰ γράφει: *Μὲ εἶχαν ἀρρωστήσει καὶ τὰ φρικτὰ γεγονότα τοῦ Σεπτέμβρη (Τουρκία-Κυπριακὸ) καὶ ἡ ἐλλειψὴ ἀνεπάρκεια τῶν ἀρχόντων μας*²⁷.

Θὰ μειώναμε, ἀναμφισβήτητα, τὴ γενικότερη ἐπιρροή ποὺ εἶχε ἡ Κύπρος ὡς ποιητικὸς μῦθος στὸ ἔργο του, ἂν ἐπιμέναμε στὶς στενὰ πολιτικὲς διαστάσεις τοῦ ζητήματος. Χάρη στὶς ὑπεύθυνες θέσεις ποὺ κατεῖχε, ὁ Σεφέρης γνώριζε ἄριστα τὶς διεργασίες ποὺ γίνονταν στὸ παρασκήνιο καὶ κατανοοῦσε τὰ πολλαπλὰ συμφέροντα τῶν ἐμπλεκόμενων, ποὺ ἐκδηλώνονταν σὲ καίριες στιγμὲς τοῦ κυπριακοῦ προβλήματος κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '50, πρὶν δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἀνεξάρτητοποίηση τοῦ νησιοῦ. Εἶναι χαρακτηριστικὸς ὁ θαυμαστικὸς τρόπος μετὰ τὸν ὁποῖο μιλάει ὁ ποιητὴς γιὰ τὸν Μακάριο καὶ ὁ ἐλάχιστος κολακευτικὸς σχολιασμός τῶν ἐπιλογῶν ὑψηλὰ ἱσταμένων προσώπων τῆς Ἑλληνικῆς Κυβέρνησης.

Πέρα, ὅμως, ἀπὸ τὸ μέγα πολιτικὸ ζήτημα, θὰ πρέπει νὰ θεωρήσουμε τὴν ἐμπειρία τοῦ Σεφέρη ἀπὸ τὴν Κύπρο ὡς τὴν πληρέστερη κωδικοποίηση τῆς ποιητικῆς μυθολογίας — κωδικοποίηση ποὺ διαμόρφωσε μιὰ καινούργια ποιητικὴ γλῶσσα καὶ ἀξιοποίησε παραγνωρισμένους λογοτεχνικὲς μορφές. Πράγματι, εἶναι ἀξιοπρόσεκτη ἡ πειραματικότητά τῶν μορφῶν ποὺ υἱοθετεῖ ὁ Σεφέρης γιὰ νὰ ἐκφράσει τὸ πρωτόγνωρο γιὰ τὸν ἴδιο δράμα μιᾶς ὑπαρξιακῆς ζωτάνιας καὶ δύναμης ποὺ κατὰ τὴ γνώμη του εἶχε ἀπολέσει ἡ ἑλλαδικὴ πραγματικότητα. Ἡ παράλληλη χρῆση καθαφικῶν σκηνοθεσιῶν γιὰ νὰ διατυπώσει τὸ δικό του δράμα —τόσο διαφορετικὸ, βέβαια, ἀπὸ τὸ δράμα τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ— ὑποδηλώνει μιὰ νέα σχέση του μετὰ τὸν Καβάφη, μιὰν «ἐπινόηση» τοῦ Καβάφη ὡς κατάλληλου μερικοῦ προτύπου γιὰ νὰ ἐκφραστοῦν τὰ προβλήματα καὶ οἱ ἀναγκαιότητες μιᾶς διαφορετικῆς ἱστορικῆς ἐμπειρίας.

Ἡ μνημονευμένη συλλογὴ (...Κύπρον, οὐδ' ἐθέσπισεν...), ποὺ ἐμφανίζεται μετὰ τὴν *Κίχλη* (1947) καὶ πρὶν ἀπὸ τὰ *Τρία κρυφὰ ποιήματα* (1966), καταγράφει μιὰ μοναδικὴ ἐμφάνιση στὴν ποίηση τοῦ Σεφέρη τῆς πραγματικό-

27. "Ο.π., σελ. 195 (στὴν ἴδια ἐγγράφῃ).

τητας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, πέρα ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς (πιά) τοῦ μοντερνισμοῦ καὶ τὴν «ἀποσπασματικὴν» σχέση του μὲ τὸν ἄνθρωπο. Ὁ Σεφέρης ἀνακάλυψε στὴν Κύπρο τὴν ἔντονη θέληση γιὰ ζωὴ (ἡ ἔννοια αὐτὴ ἐπανερχεταὶ διαρκῶς στὶς ἡμερολογιακές του σημειώσεις) καὶ ταυτόχρονα ἕνα σύμπαν εἰκόνων, «φυσικῶν» δηλώσεων καὶ στοιχείων πολὺ κατεξοχὴν προσφέρονταν γιὰ μεταφορικὴ καὶ συμβολικὴ χρῆση καὶ πολὺ ξεπερνοῦσαν ἀπὸ ἀρκετὲς ἀπόψεις τὸ ἀπόθεμα τοῦ προγενέστερου ποιητικοῦ του ἐπιτεύγματος. Στὶς ἐγγραφές τῶν ἡμερολογίων του τῆς περιόδου πολὺ ἐξετάζουμε διακρίνουμε αὐτὴν, ἀκριβῶς, τὴ δυναμικὴ σχέση ἀνάμεσα στὴ δημιουργικὴ συνείδηση καὶ στὴν ἐκφραζόμενη πραγματικότητά, μὲ ἀποτέλεσμα κάθε φορὰ ἕνα (λογικὰ καὶ ἀξιολογικὰ) μοναδικὸ ποιητικὸ γεγονός:

*Κοιμοῦμαι κι ἡ καρδιά μου ξαγρυπνᾷ
κοιτάζει τ' ἄστρα στὸν οὐρανὸ καὶ τὸ δοιάκι
καὶ πῶς ἀνθοβολᾷ τὸ νερό στὸ τιμόνι²⁸.*

Ἡ μοναδικότητα αὐτὴ ὀφείλεται στὴ μεγαλύτερη οἰκονομία λόγου ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ ποιητής, σὲ μιὰν ἔντονη ἀνάκληση τῆς ὅλης ἱστορικῆς καὶ εἰδικότερα τῆς πολιτισμικῆς παράδοσης καί, τέλος, σὲ μιὰν ἔμμεση ἀλλὰ σαφὴ ὑπόμνηση τῆς παρούσας ἱστορικῆς στιγμῆς. Μέσα σὲ αὐτὸ τὸ νέο ποιητικὸ σύμπαν ὁ Σεφέρης υἱοθετεῖ τὸ προσωπεῖο μιᾶς ἄλλης μορφῆς ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ παρελθόν, ἐπιχειρώντας νὰ διαγράψει μιὰν ἀναλογία μεταξὺ αὐτοῦ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος καὶ νὰ προκαλέσει μιὰν ἀβίαστη συμπάρθεση τοῦ κόσμου τῆς φαντασίας καὶ τοῦ κόσμου τῆς ἱστορίας:

Τοῦ ἄρρεσαν οἱ σπηλιές στὴν ἀμμονδιὰ κι οἱ ζωγραφιές τῆς θάλασσας.

Εἶδε τις φλέβες τῶν ἀνθρώπων

σὰν ἕνα δίχτυ τῶν θεῶν, ὅπου μᾶς πιάνουν σὰν τ' ἀργίμια·

προσπάθησε νὰ τὸ τρυπήσει.

Ἦταν στρυφνός, οἱ φίλοι του ἦταν λίγοι·

ἦρθε ὁ καιρὸς καὶ τὸν σπαράξαν τὰ σκυλιά²⁹.

Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ἀναγνωρίσουμε καὶ τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ μας πίσω ἀπὸ τὴν ταλανισμένη μορφὴ τοῦ Εὐριπίδη³⁰. Πρόκειται γιὰ ἕναν ποιητὴ ποὺ γνώ-

28. Βλ. ὅπου καὶ στὴ σημ. 6, σελ. 234 (ποίημα «Ὁνειρον»).

29. Ὁ.π., σελ. 266 (ποίημα «Εὐριπίδης, Ἀθηναῖος»).

30. Ὅπως παρατηρεῖ καὶ ὁ Φάνης Ι. Κακριδῆς («Εὐριπίδης, Ἀθηναῖος» τοῦ Γ. Σεφέρη), Ἀφιέρωμα στὸν καθηγητὴ Λίνο Πολίτη, Θεσσαλονίκη 1979, σελ. 334): «Μὲ φανερά αὐτοβιογραφικὴ διάθεση ἀφήνει [sc. ὁ Σεφέρης] στὰ πρῶτα σχεδιάσματα τὸν ἴδιο τὸν Εὐ-

ρισε τὴν τραγωδία καὶ τὴν ἐξορία, τὴν ἀδικία τῶν θεῶν καὶ τὴν καχυποψία τῶν συνανθρώπων του. Τὸ τέλος του σὲ ξένη γῆ, κατασπαραγμένου ἀπὸ τὰ σκυλιά, συνιστᾷ ἓνα ἀκόμη ἀπαισιόδοξο προαίσθημα τῆς σεφερικῆς ποιητικῆς γιὰ τὸ μέλλον τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Σὲ αὐτὸ τὸ αἶσθημα τοῦ ἀδιεξόδου θὰ ἐπιχειρήσει νὰ ἀπαντήσῃ ὁ ποιητὴς τῶν *Τριῶν κρυφῶν ποιημάτων*:

*Ὅλοι βλέπουν ὁράματα
κανεῖς ὥστόσο δὲν τ' ὁμολογεῖ*³¹.

Μέσα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τῆς Κύπρου, ὁ Σεφέρης ἀνακάλυψε πόσο ἄμεσα καὶ ζωντανὰ μπορεῖ νὰ εἶναι τὰ ὁράματα καὶ πόσο μποροῦν νὰ ἐπηρεάσουν τὸν ποιητὴ καὶ τὸν ἄνθρωπο γενικότερα, δίνοντας μιὰ καινούργια κατεύθυνση στὴ ζωὴ του.

ριπίδῃ νὰ μιᾷ ὡς προσωπεῖο του σὲ πρῶτο πρόσωπο ἀργότερα, 'κρυσταλλώνοντας', τὸ ποίημα πλησιάζει ὅλο καὶ περισσότερο τὸ διηγηματικὸ εἶδος τοῦ 'βίου' καὶ ὁ λυρισμὸς περιορίζεται σὲ διακριτικότερη μορφή — τόσο διακριτικότερη, πιστεύουμε, ὅσο περισσότερο ὁ ποιητὴς συνειδητοποιεῖ τὸ βάθος τῆς συγγένειας πὺρ τὸν δένει μὲ τὸν Εὐριπίδῃ».

31. Βλ. ὅπου καὶ στὴ σημ. 6, σελ. 294.